

TEMA 24. A ditadura de Primo de Rivera (golpe de Estado e Etapas: delimitación temporal e características principais)

Sempre tendo en conta a información subministrada polos documentos, o alumnado terá que analizar as **causas explicativas do Golpe de Estado** así como os **apoios** cos que contou. Afondará igualmente, nas **características das dúas etapas en que se dividiu a Ditadura (Directorio Militar e Civil)** mencionando a **crecente oposición á mesma** que se foi xestando e que provocou o seu final. No apartado final da composición, o alumnado pode facer tamén unha breve referencia aos gobernos de **Berenguer e Aznar**.

- A instauración da ditadura de Primo de Rivera (1923-1930)

O 13 de setembro de 1923, **Miguel Primo de Rivera**, capitán xeneral de Cataluña, contando co apoio de diversas personalidades políticas e militares, deu un **golpe de Estado** en Barcelona. Os protagonistas xustificaron o acto pola situación política e social do momento e sinalaron as seguintes **causas do Golpe de Estado**:

1. As críticas ao rei pola responsabilidade do **desastre de Annual**.
2. O fracaso da **guerra en Marrocos** e o descrédito do exército.
3. A radicalización das manifestacións **catalanistas** (sentidas polo exército como unha ameaza à unidade de España).
4. O aumento dos actos terroristas nas rúas: contra o clero, políticos, líderes sindicais.
5. O atraso económico e o medo a unha revolución social dos de abaixo.

O **Goberno**, presidido polo liberal **Manuel García Prieto**, tratou de que o rei aprobase a destitución dos xenerais sublevados e a convocatoria de Cortes, pero a falta de apoio do monarca provocou a súa dimisión en pleno. O día 14, **Afonso XIII** chamou a **Primo de Rivera** para que asumise o poder, aceptando así o golpe de Estado; a Coroa unía os seus destinos á ditadura. A situación non era unha excepción en Europa, pois noutros países con problemas similares tamén tomaron o poder gobernos autoritarios ou fascistas. Trátase dun período de crise xeral do sistema liberal.

O golpe de Estado de **Primo de Rivera** contou cos seguintes **apoios**:

1. Inicialmente contou cunha ampla aceptación popular, explicable polo elevado malestar político e social existente en España, e porque se presentaba como unha medida excepcional e transitoria para solucionar os graves problemas vixentes.

2. Os **políticos conservadores**, os **terratenentes**, a **burguesía comercial e financeira** e os **pequenos e medianos propietarios** apoiaron a nova situación política. Os **socialistas** non se opuxeron abertamente e mesmo colaboraron ata 1925.

Unicamente o Partido Comunista e os anarquistas da CNT mantiveron unha total oposición á ditadura, e mostráronse críticos algúns intelectuais (como **Miguel de Unamuno**, que polas súas críticas en 1924 perdeu a súa cátedra na Universidade de Salamanca e foi desterrado primeiro en Forteventura e despois en París), estudantes universitarios, os republicanos e algúns dos vellos políticos monárquicos.

Primo de Rivera presentouse a si mesmo como a **cirurxián de ferro** do que falaran os rexeneracionistas, o que o país precisaba para rexenerar a vida pública española e solucionar os **problemas máis urxentes do momento**: caciquismo, corrupción política, separatismo, terrorismo, enfrontamentos sociais, escaso desenvolvemento económico, guerra en Marrocos... Falto de formación intelectual e política, o seu pensamento era simplista e inxenuo, de base ideolóxica católica e conservadora, matizado pola mentalidade e principios militares de orde e autoridade. Tamén estivo fortemente influenciado por Mussolini e o fascismo italiano, do que imitou algunhas realizacións prácticas (intervención económica do Estado, mantemento da orde social...) O réxime establecido por **Primo de Rivera** foi esencialmente autoritario, populista, paternalista, e excesivamente optimista (bástanme tres meses para solucionalo todo, dicía).

O DIRECTORIO MILITAR. 1923-1925

O primeiro Goberno da ditadura estivo formado só por militares (todos eles xenerais) e gobernou mediante decretos buscando:

a) A imposición dun novo réxime político autoritario. Para logralo desmantelaron o sistema político da **Restauración** coa suspensión da **Constitución de 1876**, poñendo fin á monarquía constitucional, destituíron todas as autoridades políticas vixentes (deputados, alcaldes, concelleiros, gobernadores...) sendo substituídas por outras adictas á ditadura, crearon os delegados gubernativos encargados de controlar os concellos. Ademais elaboraron novos estatutos municipal (1924) e provincial (1925), obra de **Calvo Sotelo**, director xeral da Administración, que aumentaban as competencias administrativas destas institucións, pero na práctica o Goberno controlou a vida municipal designando e nomeando tanto os alcaldes como os concelleiros. Tamén reformaron a normativa electoral (1924), que incluía: a redución de 25 a 23 aos para poder votar e a concesión do dereito ao voto restrinxido ás mulleres (unicamente as que eran cabeza de

familia e no caso de eleccións municipais); pero non se aplicaron porque non se convocaron eleccións.

b) A formación dunha organización cívica: a Unión Patriótica. Cunha finalidade confusa (**Primo de Rivera** definiuna inicialmente como *un partido político, pero no fondo apolítico*, e máis tarde como *un partido político, pero apolítico, que exerce unha acción político-administrativa*), a **Unión Patriótica** oscilou entre un movemento de apoio e propaganda á ditadura e o partido único do novo réxime.

c) O restablecemento da orde pública, tratando de controlar o movemento obreiro, para o que foi decretado o estado de guerra ata 1925, quedando restrinxidas as liberdades públicas: prohibición de celebrar reunións e a persecución das organizacións obreiras vinculadas á **CNT** e ao **PCE**, que perderon moitos afiliados pero radicalizaron as súas accións. O número de folgas e de atentados diminuíu (pasou de 1259 entre 1919-23 a 51 entre 1923-28). Para maior efectividade deste control fíxose extensiva a toda España o **Somatén**, organización orixinaria de Cataluña formada por paisanos armados baixo a autoridade dos mandos militares; a súa misión era colaborar coa **Garda Civil** no mantemento da orde e da paz pública e na defensa da propiedade privada.

d) A defensa da unidade da patria, actuando contra todo aquilo que á ditadura lle parecía que podía ser un perigo para a unidade de España. Desenvolvéronse campañas de afirmación dos símbolos nacionais de España e de represión das reivindicacións nacionalistas de cataláns, vascos e galegos, que implicaban: prohibición da exhibición pública de bandeiras, símbolos e himnos que non fosen os españois; clausura de institucións e diarios nacionalistas; persecución e detención de dirixentes; prohibición do emprego público da lingua propia nas escolas e institucións públicas... Estas actuacións obrigaron aos nacionalistas periféricos a refuxiarse nas manifestacións culturais pero, ao mesmo tempo, propiciaron a radicalización das súas posturas políticas.

e) A fin da guerra de Marrocos. Aínda que **Primo de Rivera** se manifestara partidario de abandonar **Marrocos**, a presión dos militares obrigoulle a cambiar de idea e decidiu continuar a guerra ata conseguir o dominio completo do protectorado. Tras a retirada española da zona de Xauen en 1924, o líder indíxena **Abd el-Krim** considerou que España estaba derrotada e cometeu o erro de atacar tamén as posicións francesas; ante esta situación, os gobernos de España e Francia coordinaron a súa actuación e aumentaron os efectivos na zona. A estratexia española consistiu en realizar un **desembarco na baía de Alhucemas**; a operación, realizada en setembro de 1925, foi un éxito e permitiu conquistar o **Rif**. En 1926, as sucesivas derrotas obrigaron a **Abd el-**

Krim a asinar a rendición. Tras dominar os derradeiros focos de resistencia, a guerra rematou en xullo de 1927, contribuíndo ao prestixio do exército e á popularidade do ditador.

O DIRECTORIO CIVIL. 1925-1930

En decembro de 1925, tras os éxitos en **Marrocos** e restalecida a orde pública, **Primo de Rivera** decidiu afianzarse no poder, pór fin ao **Directorio Militar** e constituír un segundo **Directorio**, formado maioritariamente por civís vinculados á **Unión Patriótica**. De novo contou co apoio do rei. Este segundo período da ditadura caracterizouse por:

- **Intento de instauración dun réxime corporativo.** Rexeitada a idea de volver ao parlamentarismo liberal e ao réxime constitucional de 1876 (por consideralo fracasado e causante dos males políticos de España), **Primo de Rivera**, moi influenciado polo fascismo italiano, pretendeu a instauración dun réxime político corporativo. Pezas básicas do novo sistema serían:

a) A Organización Corporativa do Traballo, creada en 1926 coa finalidade de regulamentar as relacións entre obreiros e patróns a través dos comités paritarios, que estaban formados por igual número de patróns e obreiros e presididos por un representante do Goberno. Estes comités contaron coa participación e apoio dos sindicatos católicos e tamén da **UXT**, que valoraban positivamente o feito de que as sociedades obreiras puidesen intervir na regulamentación do traballo e na fixación do salario.

b) A Asemblea Nacional. Constituída en 1927, tiña un carácter consultivo e a súa función era elaborar e presentar proxectos de leis ao Goberno. Estaba formada polos representantes das diferentes corporacións do Estado (concellos, deputacións), dos sectores económicos e da **Unión Patriótica**.

En 1929, esta **Asemblea Nacional** presentou o proxecto dunha nova **Constitución** que establecía: unha organización territorial unitaria e centralizada; unha Asemblea única de composición tripartita e desigual (a metade dos deputados serían elixidos por sufraxio universal, outros designados polo rei e os demais eran de representación corporativa); a relixión católica como a oficial do Estado; un Consello do Reino consultivo do monarca para a designación do xefe do Goberno e para a aprobación ou veto das leis. Este proxecto foi acollido con fortes críticas, tanto polos políticos liberais como polos partidos de esquerdas, e ante a falta de apoio, foi retirado.

- **A elaboración dunha ampla lexislación laboral e social**, co obxectivo de mellorar as condicións de vida dos traballadores, como o **Código de traballo** (1926). Tamén se adoptaron numerosas **medidas de carácter populista** como: a distribución de comida e roupa ás familias necesitadas, a construción de casas baratas, a asignación de fondos para a formación profesional dos obreiros, os subsidios para as familias numerosas, a regulamentación do traballo nocturno feminino....

- **A potenciación do desenvolvemento económico.** Aproveitando a conxuntura internacional (os felices anos vinte) e a paz social lograda pola prohibición das folgas, a ditadura, no marco do capitalismo, desenvolveu unha política económica baseada no intervencionismo estatal e no proteccionismo arancelario para favorecer a produción interna. Entre as súas medidas destacaron: a creación de monopolios para garantir o subministro de determinados servizos como o de teléfonos (**Telefónica** en 1924) e o de petróleo e os seus derivados (**CAMPSA** en 1927) e a potenciación das obras públicas coa modernización dos ferrocarrís, a renovación das estradas e a construción de pantanos e regadíos (coas **Confederacións Hidrográficas** en 1926). En liñas xerais, o crecemento económico foi apreciable, aínda que non solucionou problemas de fondo; o forte proteccionismo mantivo á produción española en niveis pouco competitivos e a ausencia de reformas estruturais na agricultura fixo que seguise mantendo o seu carácter arcaico e as precarias condicións de vida dos xornaleiros, arrendatarios e pequenos propietarios. Os principais beneficiarios deste desenvolvemento foron a gran burguesía terratenente, financeira e industrial.

- **O incremento da oposición e a caída de Primo de Rivera.** O intento do réxime de perpetuarse fixo que as críticas fosen cada vez máis duras e que procedesen de ámbitos moi diversos:

a) Os **políticos liberais** demandaban o retorno ao sistema constitucional e algúns apoiaron a conspiración militar coñecida como a **Sanjuanada** (porque estaba prevista para o 24 de xuño de 1926, festividade de san Xoán). O intento fracasou e seus líderes foron encarcerados e multados, pero contribuíu ao desafecto á monarquía.

b) Os **republicanos**, que foron organizándose contra a monarquía, formaron en 1926 a **Alianza Republicana** na que se integraron diversos grupos e personalidades. En 1929 fundouse en Galicia **ORGA** (Organización Republicana Galega Autónoma).

c) Os **estudantes** acentuaron as súas protestas polos proxectos do Goberno de modificar os plans de estudos que favorecían ás Universidades privadas, rexentadas por ordes relixiosas. En 1927 fundaron a **FUE** (Federación Universitaria Escolar).

d) Os **anarquistas**, aínda que foron duramente perseguidos, organizaron atentados (frustrados contra o rei, e para reforzar a súa tendencia revolucionaria crearon en 1927 a **FAI** (Federación Anarquista Ibérica).

e) Os **nacionalismos periféricos**, sobre todo o catalán, radicalizaron a súa oposición ante a persecución dos seus símbolos e linguas.

f) Os **militares** do corpo de artillería amosáronse contrarios á reforma militar e á política de ascensos que quería levar a cabo **Primo de Rivera** (primar os ascensos por méritos de guerra fronte á antigüidade). O conflito provocou en 1929 a disolución do corpo de artillería, producindo a ruptura da familia militar; moitos oficiais artilleiros, desencantados coa falta de apoio do rei, pasaron a engrosar as filas republicanas.

Ante estas dificultades, e querendo comprobar se seguía contando co apoio do exército para seguir gobernando, en xaneiro de 1930 **Primo de Rivera** preguntou aos xefes militares se contaba coa súa confianza. As respostas caracterizáronse pola ambigüidade e a falta de entusiasmo. Sentíndose só e sen apoio do exército, o ditador presentou a súa dimisión que foi aceptada. **Primo de Rivera** marchou ao exilio cara a Francia onde residiu ata a súa morte, que sucedeu pouco máis tarde (16-3-1930).

A FIN DA MONARQUÍA (1930-1931)

Tras a dimisión de **Primo de Rivera**, **Afonso XIII** encargou ao xeneral **Dámaso Berenguer** a formación dun novo Goberno. A súa pretensión era restablecer, de forma progresiva, o sistema constitucional de 1876 e as liberdades, de aí que este período sexa cualificado como a **dictabrande**. Pero a idea dunha España republicana tiña cada vez máis partidarios. Aproveitando esta apertura, as forzas opositoras foron reorganizándose.

En **Galicia**, no **Pacto de Lestrove** (marzo 1930) creouse a **Federación Republicana Galega (FRG)** na que se integraron os diferentes grupos republicanos, estando tamén presentes a título persoal membros da **CNT**.

A busca da unión fronte á ditadura fixo que, en agosto de 1930, un importante número de personalidades políticas (republicanas, antigos monárquicos, nacionalistas, socialistas) se reunisen en San Sebastián e chegaron a un acordo verbal, coñecido como **pacto de San Sebastián** (representando á **FRG** estivo **Santiago Casares Quiroga**). Os reunidos na capital vasca comprometéronse a: derrocar á monarquía e establecer a república parlamentaria; garantir a liberdade política e relixiosa; convocar eleccións a Cortes constituíntes; abrir a posibilidade do recoñecemento da autonomía política das rexións; formar un Comité revolucionario que actuaría como Goberno provisional no inicio da nova

república, e desenvolver, en colaboración cos militares republicanos, diferentes intentos de sublevación.

A lentitude do **Goberno de Berenguer** en realizar as reformas necesarias para o restablecemento das liberdades, intensificou as actividades e denuncias antimonárquicas que consideraron un erro o intento de volver ao réxime da **Restauración**. O artigo do filósofo **Ortega y Gasset** titulado *Delenda est Monarchia* provocou un forte impacto na opinión pública. O rei non contaba con máis defensores que algúns tradicionalistas católicos e a aristocracia vinculada á Coroa.

En decembro de 1930 tiveron lugar dous intentos frustrados de establecer a república pola forza. O primeiro foi iniciado en Xaca polos capitáns **Fermín Galán** e **García Hernández**, que foron detidos e fusilados. O segundo tivo lugar no aeródromo madrileño de **Cuatro Ventos**, protagonizado polo xeneral **Queipo de Llano** e os comandantes **Ramón Franco** e **Ignacio Hidalgo**. Os membros do Comité revolucionario foron detidos e encarcerados.

Ante a crecente axitación política e social, en febreiro de 1931 **Berenguer** foi substituído polo almirante **Juan Bautista Aznar**. O novo Goberno decidiu convocar primeiro eleccións municipais e despois as xerais. As eleccións municipais foron fixadas para o **12 de abril**. Dadas as circunstancias, adquiriron un carácter de plebiscito en favor ou en contra da monarquía. O Goberno e o exército declararon que aceptarían o resultado. Aínda que no medio rural predominaron os concelleiros de candidaturas monárquicas, o triunfo das candidaturas republicanas nas cidades (corenta e unha das cincuenta capitais de provincia e noutras grandes poboacións) foi considerado como un apoio ao establecemento da república. **O 14 de abril foi proclamada a Segunda República.**